

Наукові інтереси: проблеми семантики діалектної і просторічної лексики та фразеології, діалектні особливості говірок Кіровоградщини.

СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ КОНТАМІНАЦІЙНОГО ФРАЗОТВОРЕННЯ (на прикладі фразеологічних одиниць німецької мови)

Михайло ГАВРИШ (Київ, Україна)

Виходячи з тлумачення фразеологічної семантики як ієрархічної системи сем, у статті проаналізовано співвідношення між значеннями базових та відповідних контамінованих фразеологічних одиниць. На цій основі встановлено та розглянуто 14 можливостей (моделей) формування семантики контамінованих фразеологізмів.

Taking into consideration defining phraseological semantics as a seme hierarchical system, the relations between basic and corresponding contamination phraseological unites are analysed in the paper. Fourteen models of forming contamination phraseological unites are defined.

Фразеологічна контамінація розглядається нами – з огляду на форму – як шлях створення нових фразеологічних одиниць (ФО) на основі компонентів двох (чи й більше) висхідних (базових) фразеологізмів. Іншими словами, єдиним ідентифікаційним показником контамінованих фразеологічних одиниць (КФО) розглядається наявність у їх оформленні складових декількох – в діахронічному аспекті “старіших” – фразеологізмів: *das kommt mir spanisch vor + das sind für mich böhmische Dörfer = das kommt mir böhmisch vor*. Тому контамінаційне фразотворення класифікується як *різновидність способу фразеологічної деривації* – “(вторинного) створення фразеологізмів на базі фразеологізмів” [4: 189].

Нетрадиційність форми, як свідчать дослідження, є, зазвичай, не головною причиною виникнення КФО; їх поява та розвиток обумовлені у багатьох випадках прагненням до створення нового (незвичного), більш яскравого “внутрішнього фразеологічного образу”, тобто нового, влучнішого значення для реалізації певного комунікативного наміру. Саме тому для розкриття специфіки фразеологічної контамінації пріоритетним уявляється вивчення її семантичного аспекту – шляхів формування семантики КФО на основі значень базових ФО.

Виходимо з того, що фразеологічне значення є результатом взаємодії певних елементарних ознак – сем, які утворюють ієрархічну систему [1: 81]. В ядрі цієї системи знаходяться денотативно-сигніфікативні семи (предметно-логічна частина значення), змістовне наповнення яких доповнюється конотативними семами – експресивними, оціночними та функціонально-стилістичними. Таке трактування семантики ФО означає – і це є важливим методологічним висновком для подальших узагальнень, що різні набори конотативних сем у значеннях порівнюваних ФО при ідентичності їх денотативно-сигніфікативних компонентів є показниками варіативності одного і того ж значення, а розходження в предметно-логічних аспектах ФО – незалежно від їх конотації – свідчать про наявність різних значень.

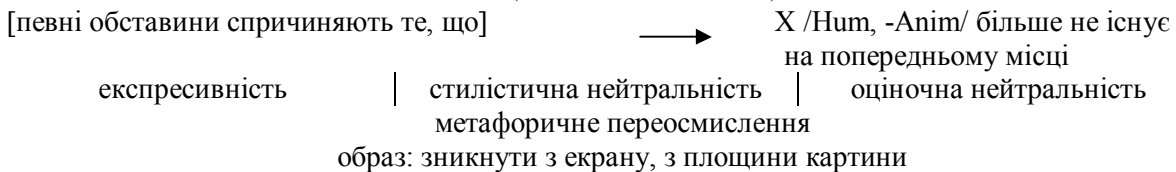
Змістовне наповнення фразеологізму охоплює також його “внутрішній образ” (уявлення, що асоціюється в свідомості носіїв мови з первинним значенням лексичних складових ФО [3: 13]) та семантичний механізм, що інтегрує образ в семантичну структуру ФО. Для повноти висвітлення цієї проблематики необхідно згадати і інший тип сем, а саме так звані “елементи формального характеру” [2: 13], які обумовлюють категоріально-граматичне значення фразеологізмів.

Використання зазначених положень для розкриття семантики фразеологізмів покажемо на прикладі ФО *von der Bildfläche verschwinden, mit Sack und Pack* та утвореного на цій дериваційній базі контамінованого фразеологізму *mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden* [5: 493].

Найбільш лаконічно та коротко значення ФО *von der Bildfläche verschwinden* передає лексема ‘зникнути’, це значення відображає дію, тобто співвідноситься з дієслівною семантикою. Цей фразеологізм є одновалентним і утворює сполуки з лексичними одиницями, що мають ознаки ‘Hum’ (людина) чи ‘-Anim’ (щось неживе, конкретне). Отже, значення ФО *von der Bildfläche verschwinden* можна описати таким реченням: “[Певні

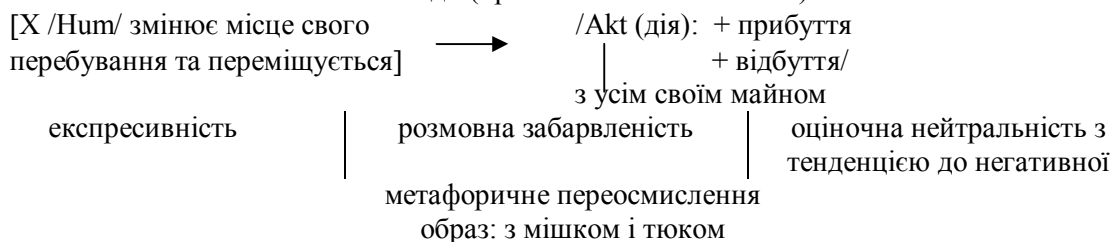
обставини спричиняють те, що] хтось /X (Hum) – ein Mensch/ чи щось /X (-Anim) – ein Haus/ не існує більше на попередньому місці”, де в квадратних дужках міститься зміст, що імпліцитно належить до фразеологічного значення. ФО, яку ми аналізуємо, має внутрішній образ ‘зникнути з екрану, з площини картини’, який пов’язаний з абстрактним значенням метафоричним переносом, що створює передумови для експресивного забарвлення цього значення. З огляду на стилістичну приналежність чи емоційну оцінку фразеологізм є нейтральним. Усі зазначені відомості про змістовне наповнення ФО von der Bildfläche verschwinden акумулює схема 1.

Схема 1: Значення фразеологізму von der Bildfläche verschwinden.
дія (дієслівна семантика)

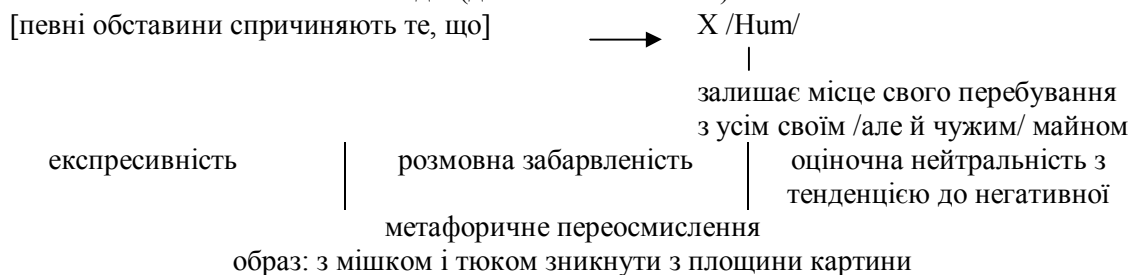
Аналогічним чином можна відобразити і семантику фразеологізму mit Sack und Pack (див. схему 2) та контамінованого фразеологізму mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden (див. схему 3).

Схема 2: Значення фразеологізму mit Sack und Pack.
спосіб дії (прислівникова семантика)

ФО mit Sack und Pack утворює сполуки лише з дієслівними одиницями, які позначають пересування та містять семи ‘прибуття’ чи ‘відбуття’, що і сприяло його злиттю з ФО von der Bildfläche verschwinden, оскільки в значенні останньої сема ‘відбуття’ потенційно може бути реалізованою в контекстах, в яких лексема X має ознаку ‘Hum’.

Схема 3: Значення КФО mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden.
дія (дієслівна семантика)

Порівняння поданих схем дозволяє зробити висновок про те, що контамінований фразеологізм матеріалізує **нове значення**, оскільки його денотативно-сигніфікативне ядро відрізняється від предметно-логічних компонентів значень висхідних ФО. Нова семантика відображає дію, яка за більшістю ознак співпадає з денотативною ситуацією, характерною для звороту von der Bildfläche verschwinden, що свідчить про його семантичний пріоритет при утворенні КФО. Специфіка нового значення полягає в тому, що воно не є простою сумою денотативно-сигніфікативних сем базових ФО. З одного боку, воно більш конкретне: ‘більше не існувати на попередньому місці’ – ‘залишати місце свого перебування’, а, з іншого, в певних контекстах в ньому реалізується сема ‘чуже майно’ [5: 493]. Стилiстичне та оціночне забарвлення КФО визначають семи семантично другорядного базового фразеологізму mit Sack und Pack. Отже, нове значення КФО mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden сформовано частиною сем висхідних фразеологізмів плюс додаткова (потенційна) сема денотативно-сигніфікативного характеру.

Аналіз близько 1500 узуальних та okazіональних КФО засвідчив, однак, що у деяких випадках їх *нове* значення може базуватися лише на семантиці *одного* висхідного фразеологізму. При цьому цей новий зміст можна тлумачити як результат розширення семантичної структури головної базової ФО додатковими денотативно-сигніфікативними семами; складові ж другої базової ФО виконують при цьому виключно формальну функцію, беручи участь лише у створенні контамінованої форми: *sich krümmen wie ein Wurm* ('безпорадно звиватись / скручуватись') [6: 1163] + *sich winden wie ein Aal* ('викручуватись із складної ситуації') [6: 35] = *sich wie ein Aal (vor Schmerzen) krümmen* ('безпорадно корчитися (від болю)') [6: 35].

Якщо базові одиниці позначити символами ΦO_1 та ΦO_2 , то специфіку семантичного аспекту цього різновиду фразеологічної контамінації – а одночасно і *першу семантичну модель* контамінаційного фразотворення – можна відобразити так:

(1) значення КФО = значення ΦO_1 + додаткова денотативно-сигніфікативна сема (ДДСС).

Приклади співвіднесення в актах фразеологічної контамінації *нового* значення з *обом* висхідними значеннями суттєво численніші та різноманітніші, а їх дослідження дозволило встановити такі *подальші моделі семантичної взаємодії базових фразеологізмів*:

(2) значення КФО = значення ΦO_1 + значення ΦO_2 : *sich aus der Affäre ziehen* ('виплутатися з неприємної ситуації') + *mit Glanz* ('блискуче') = *sich mit Glanz aus einer Affäre herausziehen* ('блискуче виплутатися з неприємної ситуації');

(3) значення КФО = значення ΦO_1 + значення ΦO_2 + ДДСС: *das Abitur bauen* ('складати випускний іспит') + *wie der Blitz* ('блискавично') = *ein Blitzabitur bauen* ('швидко провалитися при складанні випускного іспиту');

(4) значення КФО = значення ΦO_1 + частина значення ΦO_2 : *einer Sache ade sagen* ('розпрощатися з чимось') + *wieder in den alten Trott verfallen* ('знову почати жити / працювати як колись / за старими звичаями') = *dem alten Trott ade sagen* ('відкинути старі методи роботи');

(5) значення КФО = значення ΦO_1 + частина значення ΦO_2 + ДДСС: *mit Sack und Pack + von der Bildfläche verschwinden* = *mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden*;

(6) значення КФО = частина значення ΦO_1 + частина значення ΦO_2 : *eine weiße Weste haben* ('мати незаплямовану репутацію') + *sich mit fremden Federn schmücken* ('видавати чужі успіхи за свої') = *sich mit einer weißen Weste schmücken* ('видавати себе за людину з незаплямованою репутацією');

(7) значення КФО = частина значення ΦO_1 + частина значення ΦO_2 + ДДСС: *etwas hat viel Schweiß gekostet* ('щось досягнуто ціною великих зусиль') + *für etwas Blut vergießen* ('пролити кров за щось') = *etwas mit Schweiß und Blut erkämpfen* ('завоювати щось ціною великих зусиль та власної крові').

Порівнюючи КФО з *новими* семантичними структурами, можна, по-перше, відзначити неоднакову цілісність цих структур: якщо, наприклад, семантика фразеологізму *sich mit Glanz aus einer Affäre herausziehen* легко розчленовується на дві частини, які відповідають значенням базових зворотів, то в інших КФО вона є більш єдиною і не відповідає простій сумі висхідних значень (*ein Blitzabitur bauen*), що свідчить про додаткові трансформації базових значень в актах контамінаційного фразотворення. І по-друге, необхідно звернути увагу на різні функції ДДСС в семантиці КФО: від носіїв головного змісту (*ein Blitzabitur bauen*) до носіїв більш точної інформації, яка потенційно реалізується в окремих контекстах (*mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden*) – таким є діапазон варіювання їх семантичної значущості.

Не менш численні і випадки, коли семантика КФО є лише *варіантом* значення одного чи обох базових фразеологізмів, *модифікованим в аспекті конотації*.

Якщо змістовне наповнення КФО співвідноситься як варіант лише із значенням *одного* висхідного фразеологізму, то роль компонентів другої базової ФО обмежується лише впливом на зміни:

а) образу семантично головного фразеологізму, що сприяє збільшенню його експресивного потенціалу:

(8) значення КФО = значення ФО₁ + нова експресивна сема: Augenschonung nehmen ('спати') + Dienst haben ('бути черговим') = Augenschonndienst haben ('спати');

б) стилістичної забарвленості головної ФО при збереженні суттєвих рис її висхідного образу:

(9) значення КФО = значення ФО₁ + нова стилістична сема: Ausdrücke gebrauchen ('грубо висловлюватися') + etwas um Munde führen ('постійно щось стверджувати') = Ausdrücke im Munde führen ('вживати грубі вирази') – якщо висхідні ФО стилістично нейтральні, то КФО має сему належності до високого стилю;

в) експресивності та стилістичного забарвлення семантично домінуючого фразеологізму:

(10) значення КФО = значення ФО₁ + нова експресивна сема + нова стилістична сема: um Rache schreien ('щось кличе до помсти') + es schreit zum Himmel ('кричуща несправедливість') = etwas schreit zum Himmel um Rache ('щось кличе до помсти') – у порівнянні з семантично головним і стилістично нейтральним зворотом um Rache schreien, КФО відрізняється більшою експресивністю та належить до одиниць високого стилю.

Якщо ж семантика КФО співвідноситься як варіант із значеннями обох висхідних фразеологізмів, то це значить, що всі три ФО мають спільне денотативно-сигніфікативне ядро і є синонімами. Конотативні ж модифікації в плані змісту КФО результують із взаємодії лексичних компонентів базових фразеологізмів, яка обумовлює:

а) зростання експресивного потенціалу висхідного значення:

(11) значення КФО = значення ФО₁ = значення ФО₂ + нова експресивна сема: die Augen aufreißen + die Nase aufreißen = Augen und Nase aufsperrern – КФО та висхідні одиниці мають спільне семантичне ядро 'несподівано опинитися в стані сильного здивування', але контамінований образ більш ємкий, він більш виразно відображає реакцію людини на щось непередбачуване, тобто семантика КФО має більший експресивний заряд ніж висхідні значення;

б) зміну стилістичного забарвлення висхідного звороту:

(12) значення КФО = значення ФО₁ = значення ФО₂ + нова стилістична сема: ein Ding drehen ('прокрутити дільце', розмовно-фамільярне забарвлення) + wir werden das Kind schon schaukeln ('ми вже цю справу залагодимо', розмовно-жартівливий стилістичний відтінок) = ein Ding schaukeln ('улагодити справу', розмовний вираз).

Результатом контамінаційного фразотворення можуть бути і фразеологізми з семантикою, *ідентичною*:

а) значенню однієї базової ФО:

(13) значення КФО = значення ФО₁: von A bis Z ('від початку і до кінця') + das A und O ('щось найголовніше') = von A bis O ('від початку і до кінця');

б) семантиці обох висхідних ФО:

(14) значення КФО = значення ФО₁ = значення ФО₂: das kommt mir spanisch vor + das sind für mich böhmische Dörfer = das kommt mir böhmisch vor – усім трьом зворотам типова спільність денотативно-сигніфікативного ядра ('щось є дивним і незрозумілим') та конотативного забарвлення (експресивність, розмовний відтінок та оціночна нейтральність). При виникненні таких КФО базові фразеологізми частіше всього обмінюються семантично близькими чи й рівноцінними компонентами, що не відбивається на висхідному значенні, і воно без змін матеріалізується КФО.

Підсумовуючи результати дослідження семантичного аспекту контамінаційного фразотворення, підкреслимо таке:

1. КФО можуть мати: а) нове значення, нехарактерне ні для одного з базових фразеологізмів, б) семантику, яка матеріалізується висхідними фразеологізмами, але містить інші конотативні семи (модифіковане значення) та в) значення, ідентичне семантиці висхідних зворотів.

2. Матеріалізація певної семантики контамінованими фразеологічними формами відбувається за зразком щонайменше 14 моделей семантичної взаємодії базових ФО.

3. Семантика КФО може співвідноситися як із значенням однієї базової ФО (розширюючи його в денотативно-сигніфікативному плані, модифікуючи його на конотативному рівні чи співпадаючи з ним), так із значенням обох висхідних фразеологізмів

(складаючи суму цих значень чи знаходячись з ними у відносинах варіативності або рівності). Форма ж КФО завжди акумулює лексичні компоненти обох базових ФО, що дозволяє констатувати відсутність прямої відповідності між формальними та семантичними змінами базових фразеологізмів при контамінаційному фразотворенні: беручи участь в побудові контамінованих форм, компоненти висхідних фразеологічних зворотів не завжди суттєво впливають на семантичний результат контамінації.

4. Контамінувати можуть як семантично близькі, так і семантично різні фразеологізми. Семантична близькість базових ФО не є пріоритетною інтралінгвістичною передумовою фразеологічної контамінації (в дослідженому матеріалі приклади контамінації синонімічних фразеологізмів складають лише 23,3%).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура высказывания: Психолінгвістическіе исследования. – М.: Наука, 1971. – С. 78 – 96.
2. Мелерович А.М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка: Учеб. пособие по спецкурсу. – Ярославль: Ярославский гос. пед. ин-т, 1979. – 79 с.
3. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
4. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 250 S.
5. Krüger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten und was dahinter steckt: Das geht auf keine Kuhhaut. – München: Wilhelm-Heyne-Verlag, 1984. – 860 S.
6. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 2 Bd. – Freiburg – Basel – Wien: Herder-Verlag, 1976. – 1256 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михайло Гавриш – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: фразеологія німецької мови, проблеми розвитку німецької мови, методичні аспекти іноземномовної підготовки сучасних фахівців (зокрема, економістів).

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ФОКУС СЕМАНТИКИ ЕКСПЕРІЕНТИВІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Олег ДЕМЕНЧУК (Рівне, Україна)

Стаття присвячена аналізу ідентифікаційного фокуса семантики експерієнціальної (коловативної) лексики. Вводиться поняття «семантична функція фокуса». Встановлюються ключові семантичні октанти лінгвістичної ситуації «ідентифікаційна експерієнція». Визначаються характеристики семантичних ролей ідентифікаційних експерієнтивів в англійській, польській та українській мовах.

The article deals with a focus constituent of experiential (colour) lexemes' semantics in the aspect of identifying nomination. The notion of "focus semantic function" is introduced. The principal semantic actants of an "identifying experiential" linguistic situation are ascertained. The characteristics of identifying experientives in English, Polish, and Ukrainian are determined.

Одним із ключових понять сучасної лінгвістики є «фокус» – концепт, який репрезентує інформацію, виділену за ознакою доповнення або протиставлення інформації, введеній попередньо, див. [9: 277]. Основними парадигмами, які культивують поняття «фокус» у сучасній лінгвістиці, вважаються парадигми генеративна та когнітивно-дискурсивна.

В теорії генеративної граматики (М. Halle, N. Chomsky, M. Room, M. Krifka, E. Selkirk) поняття «фокус» застосовується щодо тих мовних одиниць, які характеризуються рематичним (просодичним або синтаксичним) виділенням, на підставі введення ними «нової» інформації. У рамках функціонального та когнітивного підходів «фокус» стає провідним поняттям, яке описує особливості реалізації дискурсивних стратегій. В аспекті положень когнітивної теорії дискурсу (W. Chafe, R. Tomlin), референційно-рольової граматики (R. Van Valin & R. La Polla), граматики зв'язного тексту (T. van Dijk), теорії концептуальної інтеграції (G. Fauconnier, J. Dinsmore, M. Cutrer) поняття «фокус» використовується з метою з'ясування природи когерентності тексту, розподілу та передачі інформації у дискурсивних практиках, успішності та ефективності комунікації тощо.

Екстраполяція сентенціальних і дискурсивних характеристик фокуса на когнітивну семантику створює передумови для нової інтерпретації цього поняття. Втілене у формі таких термінів, як *endpoint focus* (G. Lakoff), *perspective* (Ch. Fillmore), *profile* (R. Langacker), *windowing of attention* (L. Talmy), поняття фокуса розширює зміст свого концептуального наповнення до меж когнітивних процесів виділення (*foregrounding*) та уваги (*attention*). Зокрема, поняття зміщення фокуса уваги, акцентування, висунення на передній план стають